

УДК 347.66

Некіт Катерина Георгіївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УПРАВЛІННЯ СПАДКОВИМ МАЙНОМ: УКРАЇНСЬКІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕАЛІЇ

Постановка проблеми. З розвитком ринкових відносин в Україні все частіше виникають випадки, коли у складі спадщини виявляється майно, що потребує управління. Проте, незважаючи на доволі тривалу історію існування інституту управління спадковим майном, правова природа цього інституту залишається невизначеною. До сьогодні тривають дискусії стосовно того, чи є договір управління спадщиною різновидом договору управління майном, чи це є окремий договір, до якого норми про управління майном не застосовні. Особливої актуальності це питання набуває у світлі підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, що потягнуло необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів. Тому нагальним є питання порівняння підходів європейського та українського законодавців до правового регулювання відносин з управлінням спадковим майном з метою виявлення орієнтирів, які слід врахувати вітчизняному законодавцю на шляху до євроінтеграції.

Стан дослідження теми. Дослідженню договору управління майном та договору управління спадщиною присвячені роботи таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як О. В. Дзери, Р. А. Майданика, Є.І. Фурси, С. Я. Фурси, І.В. Венедіктова, С. А. Сліпченко, Л.Ю. Міхєєва, Д.В. Петеліна, Д. Ю. Колосова, А. А. Жданова, О.Є. Кухарєва та інших. Проте проблема співвідношення управління майном та управління спадщиною все ще залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті. З урахуванням викладеного, ця стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання відносин з управлінням спадковим майном в Україні та деяких європейських країнах з метою виявлення спільних рис та відмінностей, що мають бути враховані українським законодавцем.

Виклад основного матеріалу. Управління спадщиною можна визначити як сукупність фактич-

них та юридичних дій, спрямованих на збереження та підтримання в належному стані спадкового майна, які здійснюються уповноваженою особою на підставі укладеного з нею договору.

Управління спадщиною встановлюється щодо такого спадкового майна, яке потребує утримання та догляду. Як правило, це майно, яке має високу цінність та потребує спеціальних знань та/або не може бути на тривалий час залишено у невизначеному стані, оскільки знаходиться в активному цивільному обігу. Це може бути частка у статутному капіталі товариства, цінні папери, земельні ділянки, підприємства як єдиного майнового комплексу, майнові права інтелектуальної власності тощо.

Управління спадщиною здійснюється на підставі договору на управління спадщиною. Договір на управління спадщиною може бути укладений за наявності сукупності таких умов: 1) смерть спадкодавця та пред'явлення свідоцтва про смерть; 2) подання до нотаріуса (посадової особи органу місцевого самоврядування) зацікавленою особою заяви про необхідність вжиття заходів щодо управління спадщиною; 3) відсутність спадкоємців або виконавця заповіту; 4) неможливість здійснення інших заходів щодо збереження спадкового майна, окрім укладання договору на управління спадщиною (наприклад, вжиття заходів щодо охорони спадкового майна) [1].

На сьогоднішній день у науковців склалися різні правові позиції щодо правової природи договору управління спадщиною. Деякі вчені вважають цей договір різновидом договору управління майном, та, відповідно, що при використанні даної правової конструкції необхідно застосовувати норми глави 70 ЦК України, що регулюють укладення договору управління майном [2]. Інші дослідники заперечують можливість застосування норм глави 70 ЦК України до договору управління спадщиною, вважаючи договір управління спадщиною само-

стійним договором, відмінним від договору управління майном [3].

Це питання має важливе практичне значення, оскільки від того, чи є договір управління спадщиною різновидом договору управління майном, чи це є окремий самостійний різновид договору, залежить, які норми мають враховуватись при укладенні такого роду договорів. Наприклад, чи слід враховувати встановлені ст. 1033 ЦК України вимоги щодо призначення управителем спадковим майном лише особи, що має статус суб'єкта підприємницької діяльності, а також питання щодо істотних умов договору управління майном, закріплених ст. 1035 ЦК України. Адже якщо договір управління спадщиною є різновидом договору управління майном, при його укладенні необхідно враховувати встановлені законом для договору управління майном істотні умови, за відсутності яких договір управління спадщиною вважатиметься неукладеним. Так, відповідно до ст. 638 ЦК України, договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Аналіз законодавчих положень щодо договору управління спадщиною дозволяє дійти висновку про те, що на сьогоднішній день законодавець все ж таки розглядає договір управління спадщиною як самостійний різновид договору, до якого не застосовуються норми про договір управління майном (гл. 70 ЦК України). На користь такого висновку слугує той факт, що засновником управління згідно зі ст. 1032 ЦК України є власник майна, тоді як за договором управління спадщиною установником управління виступає нотаріус або відповідний орган місцевого самоврядування, які не згадуються у ст. 1032 ЦК України у якості вірогідних установників управління майном.

Так, відповідно до ст. 1285 ЦК України та п. 9 Наказу Міністерства юстиції «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» № 296/5 від 22.02.2012 р., договір на управління спадщиною може бути укладений нотаріусом, а у населених пунктах, де немає нотаріуса – відповідним органом місцевого самоврядування (установник управління) зі спадкоємцями або виконавцем заповіту, а у разі їх відсутності – з будь-якою заінтересованою особою (управитель) на підставі її заяви.

Крім того, як зазначається у Листі Міністерства юстиції України «Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною» № 31 – 32/1694

від 04.10.2005 р., вимоги до особи, яка буде призначена управителем по договору на управління спадщиною законодавцем не конкретизовані, тому слід вважати, що управителем таким майном може бути призначена будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність, а також юридична особа, що не відповідає положенням ст. 1033 ЦК України.

Також, на думку дослідників, договір управління спадщиною відрізняється від договору управління майном тим, що управління спадщиною включає надзвичайно широке коло дій управителя, не обмежуючись управлінням майном, що включається до складу спадщини. На думку вчених, не відповідають сутності договору про управління спадщиною ще кілька норм глави 70 ЦК України (зокрема ст. ст. 1033, 1034, 1036 тощо) [3].

Що стосується спільних рис між договором управління майном і договором управління спадщиною, до них слід віднести можливість вчинення управителем будь-яких фактичних та юридичних дій стосовно майна. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1285 ЦК України, особа, яка управляє спадщиною (управитель) має право на вчинення будь-яких необхідних фактичних та юридичних дій, спрямованих на збереження спадщини. Під можливістю здійснення управителем як юридичних, так і фактичних дій, слід розуміти здійснення як дій, що породжують, так і дій, що не породжують правових наслідків. Прикладом фактичних дій може бути підтримка майна у належному стані, переміщення з метою поліпшення умов зберігання, вдосконалення технології виробництва на підприємстві, технічне переобладнання підприємства та інше [4, с. 83]. Вказані дії управитель спадщиною здійснює на свій розсуд, проте, з урахуванням того факту, що управитель діє на користь спадкоємців та з метою збереження спадкового майна, очевидно, що до кола повноважень управителя не входить можливість відчуження спадкового майна, яким він управляє (Лист Міністерства юстиції України «Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною» № 31-32/1694 від 04.10.2005 р.).

Так само, як і управитель за договором управління майном, управитель за договором управління спадщиною за виконання своїх повноважень має право на плату (ч. 3 ст. 1285 ЦК України). Винагорода управителю за здійснення його обов'язків встановлюється в договорі та може бути виражена або у вигляді відсотку від вартості спадкового майна, або в конкретній сумі. Виплата винагороди управителю здійснюється спадкоємцями пропорційно до частки успадкованого кожним із них майна. При виплаті винагороди управителю враховується фактично одержана управите-

лем вигода від використання цього майна (ст. 62 Закону України «Про нотаріат» № 3425-XII від 02.09.1993 р.).

Стосовно форми договору на управління спадщиною законодавцем також не встановлено спеціальних вимог, але за рекомендацією Міністерства юстиції України такі договори з метою чіткого визначення меж здійснення сторонами договору своїх прав та обов'язків, а у разі необхідності – визначення в судовому порядку меж відповідальності сторін, повинні бути укладені у письмовій формі (Лист Міністерства юстиції України «Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною» № 31-32/1694 від 04.10.2005 р.).

Особливістю договору на управління спадщиною є також те, що даний договір укладається нотаріусом з дотриманням вимог ч. 2 ст. 212 ЦК України, згідно якої особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити припинення прав та обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні, тобто під скасувальною обставиною, а саме, у даному випадку строк дії договору на управління спадщиною пов'язується зі з'явленням спадкоємців (прийняттям ними спадщини) або визнанням спадщини відумерлою.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 1285 ЦК України та згідно з роз'ясненням, що міститься у Листі Міністерства юстиції України «Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною» № 31-32/1694 від 04.10.2005 р., договір на управління спадщиною діє до з'явлення спадкоємців або до прийняття спадщини, а у випадку визнання спадщини відумерлою – до спливу одного року з часу відкриття спадщини. Пунктом 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 р. встановлено, що у разі надходження до нотаріуса за місцем відкриття спадщини заяви про прийняття спадщини нотаріус повідомляє особу, з якою укладений договір на управління спадщиною, про припинення дії договору; у разі відсутності спадкоємців за законом і за заповітом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття спадщини ніким із спадкоємців, а також відмови від її прийняття укладений договір на управління спадщиною діє до ухвалення судом рішення про визнання спадщини відумерлою.

Отже, на сьогоднішній день позиція українського законодавця свідчить про те, що до відносин з управління спадщиною не застосовуються положення ст. 70 ЦК України про договір управління майном, тобто відносини з управління спадковим майном регулюються в рамках окремого договору. Такий підхід склався і на практиці при укладенні договорів управління спадщиною.

Слід зазначити, що у деяких країнах пострадянського простору законодавець навпаки, однозначно встановлює необхідність укладення договору довірчого управління майном для регулювання відносин з управління спадщиною. Так, відповідно до ст. 1173 ЦК РФ, якщо у складі спадщини є майно, що потребує не тільки охорони, але й управління, нотаріус відповідно до ст. 1026 цього Кодексу, у якості установника довірчого управління укладає договір довірчого управління цим майном.

Розглянемо, як вказане питання регулюється в європейських країнах. Зупинимося, зокрема, на досвіді Німеччини у питанні правового регулювання відносин з управління спадковим майном.

У Німеччині управління спадковим майном встановлюється судом за спільним клопотанням спадкоємців або за вимогою кредитора спадкодавця, якщо є підстави вважати, що внаслідок можливих дій спадкоємця або його майнового становища вимоги кредиторів спадкодавця не зможуть бути задоволені за рахунок спадкового майна (п. 1981 НЦК) [5]. Зі встановленням управління спадком спадкоємець втрачає правоможність управляти і розпоряджатися спадком. Управління спадком здійснюється управителем. Він також задовольняє вимоги кредиторів спадкодавця. Після задоволення відомих вимог, управитель передає спадкове майно спадкоємцю (п. п. 1981-1986 НЦК).

Також управління спадковим майном здійснюється у випадку призначення виконавця заповіту. Так, згідно п. 2197 НЦК, спадкодавець може призначити в заповіті одного або декількох виконавців заповіту. У такому разі виконавець заповіту зобов'язаний, зокрема, здійснювати управління спадщиною (п. 2205 НЦК). Зокрема, він може володіти та розпоряджатися спадковим майном, при цьому в управлінні виконавця заповіту може знаходитися як усе спадкове майно, так і його окремі предмети (п. 2208 НЦК). Виконавець заповіту може приймати зобов'язання боржників спадкодавця, управляти і розпоряджатися спадщиною. Спадкоємець не може розпоряджатися спадковим майном, яке знаходиться в управлінні виконавця заповіту. Це майно виокремлюється і має особливий статус. Відповідно, кредитори спадкоємця, що не входять до числа кредиторів спадкодавця, не можуть вимагати задоволення за рахунок спадкового майна, що знаходиться в управлінні виконавця заповіту (п. 2206, п. 2208, п. 2211, п. 2214 НЦК).

Виконавець заповіту зобов'язаний належним чином управляти спадковим майном. Як правило, він зобов'язаний виконувати розпорядження спадкодавця щодо майна, які були зроблені у заповіті. Проте, якщо вони певним чином загрожують

спадковому майну, ці розпорядження можуть бути скасовані судом (п. 2216 НЦК). За свою діяльність виконавець заповіту може зажадати відповідну винагороду (п. 2221 НЦК).

Відповідно до п. 2209 НЦК спадкодавець може доручити виконавцю заповіту управління спадковою масою, не покладаючи на нього інших задач, крім управління; він може також розпорядитися, щоб виконавець заповіту продовжував управляти спадковою масою після виконання решти покладених на нього задач. Вказане розпорядження спадкодавця стає недійсним після закінчення 30 років з моменту відкриття спадщини. Таким чином, виконавець заповіту здійснює свої правомочності з управління спадковою масою і після того, як спадкоємці вступають в права. В цілях збереження майнової маси спадкодавець може розпорядитися, щоб управління продовжувалося до смерті спадкоємця або виконавця заповіту або настання будь-якої іншої події [5].

Слід зазначити, що німецькому цивільному законодавству не відомий договір управління майном у тому вигляді, як він існує в цивільному законодавстві України. Проте, такі аспекти, як встановлення управління спадщиною на підставі рішення суду, відокремлення спадкової майнової маси, відсторонення спадкоємців від управління спадковим майном, управління спадковим майном в інтересах спадкової маси, покриття витрат, пов'язаних з управлінням, за рахунок майна, що складає спадкову масу, неприпинення управління й після прийняття спадщини спадкоємцями [5] дозволяє виявити у даному інституті спільні риси з довірчим управлінням майном або, навіть, довірчої власнос-

ті. На користь висновку, що в європейських країнах має місце тенденція до врегулювання відносин з управління спадковим майном в рамках інституту трасту, слугує той факт, що Модельними правилами європейського приватного права (DCFR) закріплено можливість встановлення так званого спадкового трасту (ст. ст. X. – 2:103 X. – 2:403). Так, відповідно до ст. X. – 2:403 DCFR, спадкоємець може бути призначений довірчим власником щодо спадково-го майна установника трасту.

Очевидно, такий підхід обумовлений тим, що спадковий траст є доволі поширеним в країнах англосаксонської правової системи, а інтеграційні процеси вимагають узгодження правового регулювання всіх інститутів у європейських країнах.

Висновок. У підсумку зазначимо, що дійсно правове регулювання відносин з управління спадковим майном за допомогою норм про довірче управління або довірчу власність забезпечить більш якісне управління спадщиною, оскільки управителем спадковим майном буде призначатися особа, яка має статус суб'єкта підприємницької діяльності. Крім того, в рамках інституту довірчого управління майном більш детально розроблені способи контролю за діяльністю управителя та визначено його відповідальність за порушення інтересів вигодонабувачів при здійсненні його діяльності, тоді як при управлінні спадщиною в рамках окремого договору питання відповідальності управителя залишається відкритим. Наведене свідчить про доцільність врахувати європейські тенденції до регулювання відносин з управління спадщиною та застосовувати норми глави 70 ЦК України до договору управління спадщиною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Святецька І. Управління спадщиною (стаття 1285 ЦК України) / І. Святецька // Юридичний радник. – № 4 (58). – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurradnik.com.ua/stati/d1>.
2. Кухарев О.Є. Спадкове право України: навчальний посібник / О.Є. Кухарев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1209061356978/pravo/upravlinnya_spadschinoyu_dogovir_upravlinnya_spadschinoyu
3. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С., Майданик Р. А. та ін. Цивільне право України. Особлива частина: підручник. – [3 – те вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/73486-4-ohorona-ta-upravlnnya-spadkovim-maynom.html>
4. Некіт К. Г. Договір довірчого управління майном: порівняльно – правовий аналіз : монографія / К. Г. Некіт. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2012. – 184 с.
5. Пьяных Е. С. Опекa над имуществом несовершеннолетних и управление наследством по законодательству Германии / Е. С. Пьяных. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=1285

Некіт Катерина Георгіївна

УПРАВЛІННЯ СПАДКОВИМ МАЙНОМ: УКРАЇНСЬКІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕАЛІЇ

Стаття присвячена порівнянню підходів європейського та українського законодавців до правового регулювання відносин з управління спадковим майном з метою виявлення орієнтирів, які слід врахувати вітчизняному законодавцю на шляху до євроінтеграції. Вирішується питання співвідношення договору довірчого управління майном та договору управління спадщиною. Зроблено висновок про наявність європейських тенденцій до регулювання відносин з управління спадковим майном за допомогою інституту довірчої власності.

Ключові слова: довірче управління, траст, управління спадщиною, спадкове майно, управитель.

Некит Екатерина Георгиевна

УПРАВЛЕНИЕ НАСЛЕДСТВЕННЫМ ИМУЩЕСТВОМ: УКРАИНСКИЕ И ЕВРОПЕЙСКИЕ РЕАЛИИ

Статья посвящена сравнению подходов европейского и украинского законодателей к правовому регулированию отношений по управлению наследственным имуществом с целью выявления ориентиров, которые следует учесть отечественному законодателю на пути к евроинтеграции. Решается вопрос соотношения договора доверительного управления имуществом и договора управления наследством. Сделан вывод о наличии европейских тенденций к регулированию отношений по управлению наследственным имуществом с помощью института доверительной собственности.

Ключевые слова: доверительное управление, траст, управление наследством, наследственное имущество, управитель.

Nekit Kateryna Heorhiivna

MANAGEMENT OF HEREDITARY PROPERTY: UKRAINIAN AND EUROPEAN REALITIES

The article is devoted to comparison of the European and Ukrainian approaches to legal regulation of the relations on management of hereditary property for the purpose of identification of reference points which should be considered to the domestic legislator on the way to European integration. The issue of a ratio of the trust agreement and contracts of management of inheritance is resolved. The conclusion is drawn on existence of the European tendencies to regulation of the relations on management of hereditary property with help of trust agreement.

Keywords: management, trust, inheritance, hereditary property, manager.